

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2018, 2 (2): 163-178

İshâk Bin Hasan Tokadî'nin İlimler Tasnifi ve Mantık İlmine Dair Görüşleri

Ishâk Bin Hasan Tokadî's Classification of Science and Views on Logic

Ali YILDIRIM

Dr. Öğr. Üyesi TOGU İlahiyat Fakültesi

Dr. Lecturer, TOGU, Theology Faculty

ali.yildirim26@gop.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-1687-993X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 23.10.2018

Kabul Tarihi / Accepted : 29.10.2018

Yayın Tarihi / Published : 29.10.2018

Yayın Sezonu : Aralık

Pub Date Season : December

Cilt / Volume: 2 Sayı – Issue: 2 Sayfa / Pages: 163-178

Atıf/Cite as: YILDIRIM, A . (2018). İshâk Bin Hasan Tokadî'nin İlimler Tasnifi ve Mantık İlmine Dair Görüşleri. Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, 2 (2), 163-178. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/tiad/issue/40003/474055>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabuk University, Faculty of Theology, Karabuk, 78050 Turkey. All rights reserved.

İshâk Bin Hasan Tokâdî'nin İlimler Tasnifi ve Mantık İlimine Dair Görüşleri

Öz

İlimleri taksimini ve bu bakımdan İslam müellifleri arasındaki önemini göstermeye çalışmak ve mantık ilmine dair görüşlerini izah etmektir. İslam dünyasında zamanla değişen ilim anlayışını tespit etmenin bir yolu da İslam âlimlerinin ilim tasniflerine bakmaktır. İslam dünyasında salt ilimler tasnifi yapılan çok sayıda esere rastlamak mümkündür. Bu çalışmada 17. yüzyıl âlim şairlerinden İshâk Bin Hasan Tokadî tarafından 1687 tarihinde kaleme alınmış olan *Nazmu'l-Ulum* adlı mesnevi türündeki eserden bahsedilecektir. Eserde çeşitli ilimler hakkında bilgi verildikten sonra bunların öğrenilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu ilimlerden bir tanesi de Mantık ilmidir. Eserde kısaca mantık ilmini öğrenmenin önemine değinilmiş, dilin kurallarını anlamada mantık ilmi ilk sırada değerlendirilmiş, müçtehitlerin dinî konularda hüküm verirken mantık ilmine başvurduğundan bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlimler Tasnifi, Nazmu'l-Ulum, Mantık, İshâk Bin Hasan Tokadî, Molla Lütfi.

Ishâk Bin Hasan Tokâdî's Classification of Science and Views on Logic

Abstract

The main purpose of this research is to explain the place of Ishak Tokadi in the science of Islamic sciences and to explain his place among the Islamic writers and to explain his opinions about the science of logic. One way of identifying the science of change in the Islamic world over time is to look at the classification of the scholars of Islam. In the Islamic world, it is possible to come across a large number of works that are classified as mere sciences. In this study, the work of *Nazmu'l-Ulum*, written in 1687 by Ishak Bin Hasan Tokadi, a 17th-century scholars, will be mentioned. After giving information about various sciences, it was emphasized that they should be learned. One of these sciences is Logic. In this work, the importance of learning the logic of logic is mentioned. In understanding the rules of language, logic science was firstly evaluated and it was mentioned that mujtahids applied to the science of logic in making religious judgments..

Keywords: Classification of sciences, Nazmu'l-Ulum, Logic, İshâk Bin Hasan Tokadî, Molla Lütfi.

Giriş

Öncülüğünü filozofların yaptığı ilim tasnif geleneği ilk çağlardan beri yapılagelmiştir. Bilinen ilk bilim sınıflandırmasını Platon (m.ö.427-347) ve Aristoteles (m.ö.384-322) gibi ilk çağlarda akademi/üniversite kurmuş olan filozoflar yapmışlardır. Bu filozofların yaptığı tasnifler felsefi tasnif sınıflandırmasına girmektedir ve tasnif geleneğinin bir başlangıcı olması açısından önemlidir.

Her bir bilgin, içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal yapıya ve döneminin ilim anlayışına göre, kendi dönemindeki ilimleri tasnif etmeye çalışmıştır. İslam düşüncesinde de onlarca tasnif yapıldığı ve bu amaçla pek çok eser kaleme alındığı görülmektedir. İslam düşüncesinde bilimlerin tasnif edilmeye başlandığı III. asrın sonları IV. asrın başlarına kadar pek çok siyasi ve itikadi mezhep oluşmuş ve farklı görüşleri destekleyen çok sayıda kelamî eser kaleme alınmıştır. İlimlerin tasnifinden önceki dönemde yazılan eserlerin büyük bir kısmı hadis, fıkıh ve kelamla ilgiliydi. İlim kavramının sıklıkla kullanıldığı ve merkezi bir yer işgal ettiği eserlerin başında hadis literatürü gelmektedir. Esasen ilk dönemde ilmin kapsamına Kur'an ve hadis hakkındaki bilgilerle fıkıhla ilgili dini bilginin girdiği anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber döneminde tasnif veya ilimlerin öğrenme metodu sahabeler, tabiûn, tebei tabiûn ve ilk dönem âlimleri açısından biliniyordu. Fakat kitaplarda bunu tartışma ihtiyacı hissetmemişlerdi. Bu tartışmanın başlangıcını İslam filozoflarının yaptığı görülmektedir. Bunun sebepleri arasında İslam'ın yayılmasıyla yeniliklerin İslam âlemine girmesi, yeni ilimlerin doğması, ilimlerin sayısının artmasıyla beraber bunların öğrenme önceliklerinin belirlenmesi ve zorunlu olan-olmayan ilimlerin ayırt edilmesi gösterilebilir. Başka bir sebep Aristo'nun eserlerinin Arapçaya çevrilmesiyle birlikte, İslam dünyasında sistemli dini bilginin dışında Müslümanlara ait olmayan bilimlerin varlığı anlaşıldı ve felsefe ve diğer yabancı bilimler de ilimler sınıfına dâhil edildi. Bu sayede, önceleri İslam dini hakkında bilgiler anlamında kullanılan ulûm terimi, bilimler, ilmi disiplinler manasına gelmeye başlamıştır (Kutlu, 2005:31-78).

Bilimler tasnifiyle ilgili eserler incelendiğinde İlimler tasnif edilirken kimi zaman konu, gaye ve yöneme göre birbiri arasındaki ilgiyi göstermek, kimi zaman da ilimleri öğrenmede mantıklı bir yöntem izlenmesi için kolaylık sağlayacak sıralama tercih edilmiştir.

İlimlerin taksimi veya ulaşılabilir ve öğrenmeye değer görülen bütün bilgi dallarının sistematik olarak tasnifi X. asırda sık sık rastlanan bir hadise haline gelmişti. Yaklaşık 976'da Harizmî (ö.850) tarafından, daha sonra Cabir b. Hayyan (ö.815), Farabî (ö.950), Gazâlî (ö.1111) ve diğer İslam bilginlerince

yapılan tasnifler, İslam İlimlerinin yalnızca tertibini değil, menşeyini de kendine özgü bir berraklıkla göstermekte ve bilimleri seçip düzene sokmanın mantığını telkin etmektedir.

İlimlerin sınıflandırması çeşitli amaçlarla yapılmıştır. Eğitim yöntemini belirlemek, bilimlerin üstünlüklerini ve mahiyetlerini göstermek, bilimlerin birbirleriyle olan bağlantısını anlamak, öncelikli bilimleri tespit etmek ya da bilimlerin sınırlarını belirlemek, bunlardan bazılarıdır. Bu sınıflandırma çeşitleri âlimlerin konuya bakış açılarına göre farklılık göstermektedir. Bu tasnifler bilim adamlarının kendilerine has yöntemiyle yapılır. İlimlerin tasnifi, amaç-araç, teorik-pratik-poetik, nazari-akli gibi çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuş, bunun sonucu olarak da ilimler bir bir sıralanıp, öncelikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

İlimler Tasnifi Eser Adları

İlimler tasnifiyle alakalı birçok eser telif edilmiştir. Ancak bunları yazan âlimler farklı isimler kullanmışlar, eserlerini farklı şekillerde isimlendirmişlerdir. Geçmişte yazılmış olan eserlere “ihsâu'l-ulûm”, “aksâmu'l-ulûm”, “mevzûatû'l-ulûm”, “enmûzecu'l-ulûm”, “tasnifu'l-ulûm” Osmanlı Tanzimat dönemi sonrasında yazılan eserlere ise “mazbutatu'l-fünun”, “beyânü'l-unvan” gibi isimler verilmiştir (Çubukçu, 1972:114). Ayrıca “miftâhu'l-ulûm”, “tertübü'l-ulûm”, “fihrist”, “ta'rifâtu'l-ulûm” gibi isimler de verilmiştir. Sadece bu isimlerden oluşan ilimler tasnifi kitapları da yoktur. Yani farklı isimlendirmelerde bulunan âlimler olduğu gibi, farklı konularda kitap yazmış ama ilimler tasnifine bölüm açan kitaplar da mevcuttur. Bunların çoğu ilimler tasnifiyle alakalı yazılmış makalelere bağlı kalarak tespit edilmiştir.

İslam Âlimlerinden Ön Plana Çıkan İlim Tasnifleri

- Farabi, ilimleri, *İhsâu'l-Ulûm* isimli eserinde lisan, mantık, riyâzi, tabii- ilahi ve fıkıh- kelâm olmak üzere beş kısımda tasnif etmiş, ilimlerin tariflerini vermiş bununla beraber çok azının da konularına ve faydalarına değinmiştir.
- Harezmi, 2 makale, 15 bab ve 93 fasıl üzerine tesis ettiği *Mefâtihu'l-Ulûm*'unda ilimleri başlıca Arabî ve Acemî olmak üzere iki kısma ayırmıştır.
- İbnu'n-Nedim (ö.990)'in *el-Fihrist*'i daha ziyade bibliyografik ve biyografik özellikler taşımaktadır.

- Gazali, *İhyâ-i Ulûmiddîn*'de ilimleri farzı ayn ve farz-ı Kifâye, şerî-gayr-i şerî, övülenler ve yerilenler olmak üzere bir takım tasnife tabi tutmuş, bu tasnifte ilimler sayılmış fakat ilimlerin başlangıcı kaynağı, gayesi, garaz v.s. nin izahı yoluna gitmemiştir (Kutlu, 2005).

Tokatlı Âlimlerin İlimler Tasnifine Dair Eserleri

Tokat, Osmanlı devrinde XVII. yüzyılda, özellikle ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle geçmişten günümüze bir ilim ve kültür merkezi konumundadır ve âlimler şehri olarak ün salmıştır. Başta fıkıh olmak üzere birçok alanda ilmi çalışmalara ev sahipliği yapmış, din âlimi yetirmiştir. İlimler tasnifine dair çalışmalarını tespit ettiğimiz Tokatlı âlimlerden biri Molla Lütî Tokadî (1446-1495)'dir. Molla Lütî Tokadî'nin İlimler tasnif ve tertibine dair ön plana çıkan eseri *Mevzuâtî'l-Ulûm (Risâle Fi'l-Ulûmu's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye)*'dir (Demirkol, 2012:289).

Molla Lutfî *er-Risâle fi'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye*'de ve hâşiyesinde "Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır." hadisine telmîhen 29'u Arabî 43'ü şer'î toplam 73 ilime yer vermektedir. Eserini Sultan II. Bayezid'e ithaf eden Molla Lutfî, risâleye Arabî ilimlerle başlar ve bu ilimleri de sesle alakalı olanlar (23) ve yazıyla alakalı olanlar (6) olmak üzere iki kısma ayırır. 29 Arabî ilmi sıraladıktan sonra, müellif yapacağı tasnifin taslağını çıkarır. Buna göre, insanoğlunun medeni bir hayat sürmesi herkesin üzerinde uzlaşacağı bir takım kanunlara bağlıdır. Kanun koyucunun da insanlardan birisi olması mümkün değildir, çünkü böyle bir kimsenin herkese aynı mesafede olması ve toplumun ihtiyacının neler olduğunu çok iyi bilmesi gerekmektedir ki bu vasıflara hâiz tek zat Hz. Allah'tır. Hz. Allah'ın koyduğu bu kanunları öğrenmemiz, doğruluğuna güvenebileceğimiz bir kimsenin/muallimin varlığına bağlıdır. Böyle bir kimse de güvenilirliği mucizelerle ispatlanmış olan peygamberdir. Allah'tan gelen kanunların peygamber aracılığıyla öğrenilmesi de ancak lafızlarla mümkün olacaktır. Ayrıca bütün insanlığın tek bir peygamberden bu kanunları öğrenme imkânı olmadığına göre onları diğerlerine aktaracak olan Peygamberin ahabına ve tâbiine ihtiyaç hâsıl olmuştur (Arslan, 2012:41-44).

Molla Lutfî devamla Allah'tan peygamber aracılığı ile insanlara ulaşacak olan tüm bu kanunların sonsuza kadar devam edebilmesi için kudemânın şer'î ilimler adı altında bir takım ilimler tedvin ettiğini ve bunların da beş başlıkta toplandığını belirtmektedir. Bu başlıklar ve alt bilim dalları şunlardır;

A- Kanun koyucunun ve tebliğcinin zatından bahseden ilimler:

1. Usûlu Kelâm, 2. Siyer

B- Allah Teâla'dan nazil olan kanunları lafız olmaları açısından ele alan ilimler:

3. Kırâatü Seb'a, 4. Kırâatü Şazz, 5. Nâsih-Mensûh, 6. Tecvîd, 7. el-Vukûf, 8. Mushaf, 9. Sebebü Nüzûl, 10. Havâssu'l-Ku'rân, 11. Tefsîr, 12. Garâibü'l-Ku'rân, 13. Te'vîl, 14. Rumûzu'l-Ku'rân ve İşârâtuhû, 15. Def'ü-Metâini'l-Ku'rân

C- Muallimden sâdır olan kanunları lafız olmaları açısından ele alan ilimler:

16. Metnü'l-Hadîs, 17. Tıbbu Nebevî, 18. Ruvâtü'l-Hadîs, 19. Nâsihu'l-Hadîs, 20. Mensûhu'l-Hadîs, 21. Sebeb-ü Vurûdi'l-Hadîs, 22. Te'vîlü'l-Hadîs, 23. Rumûzu'l-Hadîs, 24. Garâibu'l-Hadîs, 25. Def'ü-Metâini'l-Hadîs, 26. Telfîku'l-Hadîs,

D- Lafızlar yoluyla elde edilen hükümleri konu edinen ilimler:

27. Kelâm, 28. Usulu Fıkh, 29. Hilâf, 30. Fıkh, 31. Ferâiz, 32. eş-Şurût ve's-Sicillât

Yukarıdaki bahsolunan ilimler de kendi arasında iki kısımdır:

Birinci kısım: 33. Nazar, 34. Münâzara, 35. Cedel, 36. Ma'rifetü's-Sâ'at, 37. Marifetü Kismetî't-Terekiyye mine'l-Ulûmi'l-Hisâbiyye

İkinci Kısım: 38. Ahlâk, 39. Mev'ize, 40. el- Ed'ie ve'l-Evrâd, 41. Âsâr, 42. İhtisâb, 43. Tahsîlu Mâli'l-Fey, 44. Tertîbü'l-Asâkir

Müellif son olarak Ehl-i Sünnet nezdinde şer'î ve Arabî ilimlerin sayısının Ehl-i Sünnet fırkalarının adedine intisalen yetmiş üç tane olduğunu ifade etmektedir. Molla Lutfî, eserinin başında dile getirmiş olduğu iddiayı tekrarlayarak muasırları arasında bu konulara ilk defa kendisinin temas ettiğini kaydeder. Molla Lutfî iş bu risâlesinden herkesin istifade etmesini istememektedir. Ona göre bir takım "Kadir kıymet bilmezlere" bu eser okutulmamalıdır, aksi takdirde bu vasiyetine uymayanları Allah'a havale etmektedir (Arslan, 2012:45).

Molla Lutfî'nin kendisi matematik ve mantık alanında risâleler yazmış olmasına karşın ilimler tasnifinde aklî, felsefî ilimlere yer vermemiştir. Ayrıca Arapça ile ilgili ilimlerden bahsederken (harflerin mahreçleri, muhâzara, bilmeceler, yanılmacalar, harflerin yazılışı) bunların tabiat ilminden, pratik felsefeden ve geometriden faydalandığını belirtmiştir. Yine kendinden önceki düşünürlerce mantık ilimlerinden kabul edilen, nazar, münâzara ve cedel ilimleri onun tarafından dinî ilimlerle ilkeleri yönüyle ilgili ilimler arasında zikredilmiştir. Molla Lutfî, matematik ilimlerinden olan hesap ve geometriden de bahseder. Mesela dinî ilimlerle ilkeleri yönüyle ilgili ilimler arasında zikrettiği saatleri, namaz vakitlerini, haccı ve kiblenin yönünü tayin etme ve mirasın paylaşılmasını temin için hesabı bilme ilimlerinin esaslarının

matematik ilimlerinden hesap ve geometride olduğunu söylemektedir. Molla Lütüfî aklî ilimleri, kısmen de olsa, Arabî ve şer'î (dinî) ilimler içinde mütalaa etmektedir. Onun nazarında, pratik felsefeden sayılan, siyaset, ekonomi ve ahlâk ilimleri dinî ilimleri tamamlayıcı ilimler olarak kabul edilmektedir (Maraş, 2003/1:135).

İshak B. Hasan El-Tokâdî

İlim tasnifine dair eser veren bir diğer Tokatlı âlim ise İshak B. Hasan el-Tokâdî (ö.1689)'dir. İshak B. Hasan El-Tokâdî ilimler tasnifine dair Nazm El-Ulûm adını verdiği bir eser kaleme almıştır. Bu esere dair incelememize geçmeden yazarın diğer eserlerine bakmak yerinde olacaktır (Özfirat, 2006:24-28);

1. *Metâlibü'l-Musallî*: Lütfullah Keydânî'nin "Kitâb-ı Keydânî" isimli Arapça fıkıh kitabının Arapça şerhidir.
2. *Ziyâ'u'l-Kulûb Fî Şerh-i Cilâi'l-Kulûb*: Birgivî'nin "Mev'ize" adlı eserinin Arapça şerhidir.
3. *Zehâ'irü'l-Ahire*: Birgili Mehmet Efendi bin Pîr Alî'nin Zuhr al-Muta'ahhilin adlı eserinin Arapça şerhidir.
4. *Şerhü'l-Mu'ammayât fî Esmâ'in-Nebi*: Abdu'l-mü'min'in Farsça manzum Muammayat fî Esmâ en-Nebi adlı eserinin Arapça şerhidir.
5. *Sırâcü'l-Kulub*: Bu eserin İshak Efendiye ait olduğu tartışmalı olmakla birlikte büyük bir kanaat söz konusudur.
6. *Şerhü Mukaddimeti's-Salât*: Namaz ve önemi hakkında detaylı bilgiler verilen Arapça bir eserdir.
7. *Şerhü Metâlibü'l-Musallî*: Arapça bir eserdir. Eser Mukaddimetü's-Salât'ın şerhidir.
8. *Kasidetü Yekûlu'l-Abd*: Allah'ın birliğini anlatan manzum bir eserdir.
9. *Ziyâ'u'l-Kulûb*: Arapça tasavvufi bir eserdir.
10. *Manzûme-i Keydânî*: Keydânî'nin Arapça ilmihal kitabının manzum çevirisidir.
11. *Nazmu'l-Leâli*: Manzume Akaid olarak da bilinen bu esere, dinin kurallarının anlatılmasından dolayı inciye benzetildiği için bu ad verilmiştir. Bu eserden kısaca bahsetmek istiyorum. Bildiğiniz gibi Akaid, İslam dinin kurallarının anlatıldığı eserlere verilen genel bir addır. Yazar da bu eserde akâid konularını ayrı ayrı bölümlere ayrılarak her konu hakkında bilgiler vermiştir. Bu eserlerde kaynak

Kur'an ve Hadistir. Yazar bu eseri Ehl-i Sünnet akaidini anlatmak ve açıklamak için yazdığını belirtir (Özırat, 2015: 321-324).

12. *Nazmu'l-Ulûm*: Mesnevi nazım şekliyle yazılmış olan bu eserde İshâk Efendi, çeşitli ilimler hakkında bilgi verdikten sonra bu ilimlerin öğrenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Mesnevi 1687 yılında Tokat'ta telif edilmiştir. Toplam 422 beyittir. Eserin Ankara Millî Kütüphanede sekiz, Konya Mehmet Akkuş özel kütüphanesine ait bir, Konya Karatay Yusufâğa Kütüphanesinde iki, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesinde üç, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesinde üç, Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesinde bir ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde bir yazma nüshası vardır.

İshak B. Hasan El-Tokâdî'nin *Nazmu'l-Ulûm* Adlı Eseri

İshak Tokadî, ilimler tasnifine dair kaleme aldığı eserine Nazmu'l-Ûlûm adını vermiş ve bu eserde üç kez "Rızâî" bir kez de "Tokadî" mahlasını kullanmıştır. Bu eserde çeşitli ilimler hakkında bilgi verildikten sonra bunların öğrenilmesi gerektiği vurgulanıyor. Nazmu'l-Ulûm bu yönüyle manzûm bir nasihat-nâmedir. Bu eseri ilimlerin önemini anlatmayı istediği için kaleme aldığından bahseder. 6 nüshası vardır ve bu nüshalar 410 ile 422 arasında farklı beyit sayılarına sahiptir. Eserin ilk 80 beyti Giriş konularından bahseder. 81. beyitten itibaren ele almak istediği her ilim için ayrı bir başlık kullanarak 21 ayrı ilim dalından bahseder ve bu ilimlere dair görüşlerini kaleme alır. 387-422 beyitleri arasında ise bir Mersiye kaleme alarak eserini tamamlar. İshak Tokadi, ilimleri şu isimler altında tasnif eder:

- 1- Tecvid: Kur'an'ı öğrenmeye yardımcı olur, bu ilmi öğrenmek Farzdır.
- 2- Kelam: Kelam için Fıkhı Ekber okunmalıdır, bu ilmi öğrenmek Farz-ı Kifâyedir.
- 3- Fıkıh: Önde Gelen fıkıhçıları verir, bu ilmi öğrenmek Farzdır.
- 4- Tasavvuf ve Ahlak: Kulluk için öneminden bahseder, bu ilmi öğrenmek Vaciptir.
- 5- Hadis: Yüksek mertebedir. Muteber Hadisçileri verir, bu ilmi öğrenmek Farz-ı Kifâyedir.
- 6- Tefsir: Kuran'ı anlamak için gereklidir, bu ilmi öğrenmek Farz-ı Kifâyedir.
- 7- Tıp: Bu İlmin baçı nebilerdir, bu ilmi öğrenmek Farz-ı Kifâyedir.

- 8- Dil ve Tarih: Bu ilimden uzak olan ilim diyarından uzak olur. Sözlük ve kavram bilgisinin öneminden bahseder. Kavram zenginliği, kültürün göstergesidir.
- 9- Sarf ve Nahiv: Cahillerin ilgilenmesi tehlikelidir, bu ilmi öğrenmek Farz-ı Kifâyedir.
- 10- Mantık: Tefsir ve Fıkıh'ta hüküm verilirken istifade edilir, bu ilmi öğrenmek gerekir.
- 11- Adab: İlim öğrenmenin adabına vurgu yapar, bu ilmi öğrenmek gerekir.
- 12- Fıkıh Usulü: 4 kaynağı anlamak için gereklidir, bu ilmi öğrenmek Farz-ı Kifâyedir.
- 13- Anlambilim: Sözü anlamından bahseder, bu ilmi öğrenmek Farz-ı Kifâyedir.
- 14- Aritmetik: İlimlerin $\frac{1}{4}$ 'idir, dileyene dilediğini verir, bu ilmi öğrenmek Farz-ı Kifâyedir.
- 15- Geometri: İlme yönelik tembelliğin önüne geçer, bu ilmi öğrenmek Mübahtır.
- 16- İlahiyat ve Tabiatİlahiyat ilminde iki soru vardır. Bunlardan biri İslam'ın dinden çıkardığı hükümler, diğeri ise dinde geçici olan meselelerdir. Tabiat ilmi ise şer'î kurallara uygun olan ve olmayan meseleler üzerinde durur. Tabiatçılar kısmeti kabul etmezler. Bu da onlar için beladır. Bu belaya en çok felsefe ile uğraşanlar müptela olmaktadırlar. Söylenen söz insan için önemlidir. Söz insanı dinden uzaklaştırabilir. Bu sözlerle ilgili Hakîm, kitabında yirmi bir sözden bahsetmektedir. Gazâlî ise bu sözler üzerine araştırma yapmıştır.
- 17- Astronomi, yıldız ölçüm aleti, kimya, yıldız durum cetveli, nokta ve çizgilere bakarak kâhinlik etme ve sihir ilmi: Astronomi diğer gök cisimleri hakkında bilgi verir ve kıblenin nasıl bulunacağını öğretir. Bu nedenle bu ilim gereklidir. Kâhinlik ve sihir ise haramdır.
- 18- Arûz ve kafiye ilmi, muamma ilmi, hat ilmi, şiir okuma ve kompozisyon yazma boş manalar taşımadıkça bu ilimlerle uğraşmakta beis yoktur.
- 19- İlimin Önemi: İlim öğrenmenin önemini vurgulayıp Hocası Mehmet Vani Efendiyi över.
- 20- Kadılar Hakkında: Kadıların atanmasında rüşvete başvurulduğunu, rüşvetle atanmayanların Allah'ın sevgili kulu olduğunu, ancak birçok kimsenin menfaat temini için bu yola başvurduğunu anlatır.

DER BEYÂN-I °İLMÜ'L-MANTIK**MANTIK İLMİNE DAİR**

Ṭarīkat mantığı yazdı merāma
Didi ḥillinde dāhildür kelāma

Sıra geldi mantık ilmine ki kelim
ilminde mantık ilmine başvurmak
caizdir.

Vücūh u ḥillini İbn-i Ḥacerde
İder naqlin Kitāb-ı Mu° teberde

Meşhur Hadis âlimi İbn Hacer de
bu ilme yönelmeyi ve bu ilmin
meşruluğunu eserlerinde
bildirmiştir.

Ma° ānī naḥvidür mantık mufaẓẓal
° Ayārıdur ° ulūmuñ şekl-i evvel

Sözün anlama uygunluğu mantık
ilminin dilbilgisidir. Ve bu nedenle
bu ilim üstün bir ilimdir. Mantık,
ilimlerin ölçüsüdür.

Dimişdür ḥürmetin ba° zı efāḍıl
Mü° evveldür kelāmı olma ğāfil

Bazı meşhur kimseler de onun
üstünlüğüne işaret etmişlerdir.

Ḥuşūli mantıkuñ ḥāl-i tekellüm
Olur bi't-ṭab° ba° za bi't-ta° allüm

Mantık ilmine başvurmanın
gerekçesi açıkça ortaya konmuştur,
bu, görmezden gelinemez.

Şanursın müctehid bilmez bu fenni
Gel inşāf eyle itme sū° -i zannı

Mantık ilmi ile ortaya konan şey
söz söylemeye dairdir. Bunu
öğrenmek bazen tabii, bazen de
ilimle olur.

Taşavvur mı gerekmez aşl u fer° a
Saña taşdıķ yok mı ḥükm-i şer° a

Bazıları sanır ki müctehitler bu ilmi
bilmez, hâlbuki bu konuda insafli
olmak su-i zan etmemek gerek.

Olur ğüyā baķan fetḥ-i mübāne
Bu mantık ° ilmi lāzım ° ilm-i dīne

Fakihler için tasavvur etme/kavram
tahlili meselelerinin gereksiz
olduğu düşünülebilir mi? Bilakis
mantık dini anlama konusunda da
gereklidir.

Mantık öğrenen söz söylemeyi

تمنطق يا بني و هو فاخر

Gerek ° âlim ola mantıqda mâhir

İden afâka mantıqdan maţâlî°

Nücûm-ı müdde° â olsa tevâlî°

Efâdıldan olan tahkîka ° âzim

Aña kânûn-ı mantıq ahz-ı lâzım

Ġazâlî İbn-i Hâcib Fahr-i Râzî

Bu fenni medh ile keşf itdi râzı

Tetebbu° la bulursın nûr-ı dîde

Ne medh itmiş bu fenni âmedîde

Efâdıldan biri Şadru'ş-Şerî° a

Uşûle mantıqı kılmış zerî° a

Bulardan sen kime itdün ° itâbı

Ṭolu suġrâ vü kübrâdan kitâbı

Diseñ bî-vehdür teslîm-i mantıq

Ke-şürbü'l-ħamrdur ta° lîm-i mantıq

Cevâbı şâfî kim bâ° iş felâħa

Dimiş İbn-i Hacer İbn-i Şalâħa

Kim ki mantık bilir o, onurludur. Âlim dediğın mantıkta mahir olmalıdır.

Mantık ile yürüyen ve bu ilmin kaidelerini öğrenenin maksadı güzellikle hâsıl olur.

Âlimler der ki bir ilmin hakikatine vakıf olmak isteyen kişiye öncelikle mantık ilmine dair kanunları öğrenmek düşer.

Gazali, İbn Hacib, Fahri Razi bu ilmi övdüler ve bu ilim ile uğraşarak sırları keşfettiler.

Bir şeyi etraflıca incelersen göz aydınlığın için en önemli şey ne ise onu bulursun.

Bu ilmi daha başkaları da övmüşlerdir.

Bunlardan biri de Türk kelam bilgini Hanefî fakihî ve kelâm âlimi-1346 / Sadruşşeria'dır. O, usule (yani ilim elde etme yoluna) mantık ilmini vesile saymıştır.

Bunlardan sen kime kızdın! Büyük küçük bu kadar kitabı var bu adamların.

Muħarrem ĥalt olandur felsefıyye
Muħalleldür müzahrefden şafıyye

Bu müsta° mel olan mantık mümeyyez
Mühezzeb emr-i menhiden mücevvez

Belı maħlütı hem cā° iz diyen var
Ĥalımı hem anuñ manendi aħyār

Daħı Bezzāziye gibi efāđıl
Bu tecvızātadur ĥoşnūd u ĥā° il

° Ulūmuñ nefsine lāzım şerāfet
Olur mı vech-i zemminde leťāfet

Ne ĥoşdur bāb-ı ta° lım ü ta° allüm
İfade itmiş erbāb-ı tekellüm

تعلم يا فتى الجهل عار
ولا يرضي بها الا حمار

° Ulūmında ne söz “hel yestevı”nüñ
Azar mı sālİK-i rāhı sevinüñ

Felsefede haram olan, karışık olan saf olmayandır, süsten arınmış olan ise helaldir.

Bu bahsettiğimiz mantık temiz olan, seçilmiş olandır. Haram olandan ayrılmış olan caizdir.

Evet, mahluta/karışık olana caiz diyen var. Ama mahluttan arındırılmış olan kısmı hayırlıdır.

Hanefi fıkıh Âlimlerinden Bezzazi de mantık ile meşgul olmaya cevaz vermiştir.

İlme, ilimlerin özüne saygılı olmak lazım, kınama yoluyla letafet olur mu?

Öğrenme ve öğretme kapısı ne hoştur. Söz ustaları şu şekilde ifade etmişler;

“Ey cahil delikanlı!”

Edeb öğren, Zira cehalete, eşekten başkası razı olmaz.”

Bu söz “hel yestevı”yi nasıl da güzel anlatır. İlim yolunun yolcusu şaşırır mı? Buna sevin.

Tefennünde teħallüşdür muķarrer
Aña birden kelāma eyle bāver

Ĥadīşi “innemā'l-° amāle ° āmil”
Olur her kim olursa dīnde kāmīl

Degül mi niyyet ile ecr-i a° māl
عرفت الشر لالشر اقبال

Ne māni° sālīk-i rāh-ı reşāda
Müveccehdür teveccüh iķtişāda

Mebādīye tevağğul itmez ehli
İderse fevt olur maķşūd-ı aşlī

Olur mı terk ola tefsīr-i āyāt
Ola dīrsūñ mücerred felsefīyyāt

Şerāyi° den netīce olma gāfil
Faķīh-i medrese ol olma cāhil

İlimle uğraşmak kurtuluştur kesin.
Sen de onunla sözünü sağlam kıl.

Kim “innemal a'mal...” hadisi ile
amil olursa, dinde kāmīl olur.

Amelin karşılığı niyet ile değil mi,
bilirim ki Şerrin geleceği yoktur.

Doğru yolun yolcusuna ne engel
olabilir? Aşırıya kaçmamak
herkesin teveccühüdür.

İşin ehli olan başlangıç/giriş
eserleriyle uğraşmaz. Uğraşırsa asıl
maksada sıra gelmez, maksat hâsıl
olmaz.

Ayetin tefsirini terk etmek olur
mu? Olsun dersen salt felsefe olsun
demiş olursun.

Netice olarak sana şunu söylerim:
şeriattan gafil olma, medrese fakih
ol, cahil olma!

Metnin Değerlendirilmesi

İshak Tokâdî, metinde dile getirdiği konulardan anlaşıldığı şekliyle, içinde yaşadığı dönemin ve toplumun hassas bir gözlemcisi olarak karşımızda durmaktadır. Dönemin ilmi tartışmalarını ve toplumun sorunlarını yakından takip etmekte, konuya dair fikirlerini açıklıkla ifade etmektedir. Sahip olduğu ilmi derinliğin yanında edebi kabiliyetleri, kalemını güçlendirmekte, düşüncelerine derinlik katmakta ve etki alanını genişletmektedir.

İshak Tokâdî, ilimler tasnifine dair kaleme aldığı Nazm'ul Ulum adlı eserinde beklediğimiz şekilde teknik bir sınıflandırma yapmamıştır. Tokâdî, ilimler için yapmış olduğu 20 adet isim altında gerçekleştirilen bir tasnif ile yetinmiştir. Tasniflendirmede bahse konu ilimlerin din karşısındaki konumunun dikkate alındığı dikkatlerden kaçmamıştır. Tasnifte her bir ilmi öğrenmenin dinen hükmü dikkate alınmıştır. İlim adamları ve toplum tarafından hangi tabakanın hangi ilimleri öğrenmesinin hükmünün ne olduğu izah edilmiştir. Örnek olarak Kur'an'ı doğru okumak herkese farz olduğundan bu yeteneği bize kazandıracak olan Tecvid ilmini öğrenmenin herkese farz olduğundan bahseder. Diğer taraftan ilmi derinlik gerektiren ancak bu tür çalışmalara herkes vakıf olamayacağından en azından toplumun bir kesiminin bu ilimle uğraşması zorunluluğu varsa bu ilimleri öğrenmenin de farz-ı kifâye olduğunu vurgular. Gündelik hayata ilişkin olumlu katkıları olan ilimleri öğrenmenin gerekliliği ifade ederken istismar ve yanılgılar barındırması ve Hz. Peygamber tarafından da yasaklanmış olması itibarıyla toplumsal zararları bulunan ilimlerle uğraşmanın da haram olduğuna işaret eder.

İshak Tokâdî'nin ilim tasnifi esnasında ilimlere dair görüşlerini ifade edişinden anlaşılmaktadır ki, talim ve terbiye de teşvik unsuruna başvurmadan sağlıklı bir eğitimden söz etmek mümkün değildir. Tokâdî'nin, zamanına göre pedagojik açıdan önemli bir kaideye dikkat çekmiş olması önemlidir (Korkmaz, 2002:187).

İshak Tokâdî'nin tasnifi, bilimlerin, dini hükümler karşısındaki konumları itibarıyla oluşturulmuştur. Bu bakımdan bu ilimleri öğrenmenin hükmü, önemi, fayda ya da zararları ifade edilmiş, ilme teşvik etme ve cehaletten men etme kaygısı güdülmüştür. Bu tür bir tasnif, ilimlerle meşgul olmak isteyenler için, ilgilendiği ilim dalının dinen hangi konumda olduğu konusunda ön bir kanaat edinmesine yardımcıdır. Aynı şekilde bu tür bir tasnif, ifade imkânı bulduğu edebi tür sayesinde estetik bir sunuma büründürülmüştür.

Sonuç

Devrin uleması ya da bilim adamları olarak da ifade edebileceğimiz âlimleri, yaşadığı toplumun daha müreffeh yaşam koşullarına kavuşması ve insan olarak yönelmesini arzu edilen değerlere sevk edici konumda olan kimselerdir. Onların idealleri ve uğraşları, içinde yaşadıkları toplumu geleceğe taşıyacak dinamiklerle doludur. Bilim adamları aynı zamanda yaşadıkları toplumun nabzını tutarak dönemin zihinsel ve gündelik yaşantılarını dikkatle takip ederler. Bu nedenle dönemin ilim anlayışının ve ilmi uğraşlarının hangi alanlarda yoğunlaştığını yansıtmaları bakımından bilim adamlarının hangi çalışmaları ele aldıklarının büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde bu çalışmalardan biri olan tasnif geleneğinin rolü ön plana çıkmaktadır.

Dönemin ilim ve kültür kentlerinde olan Tokat'ın yetiştirdiği ilim adamlarından Molla Lütfi ve İshak Hasan Bin Tokadi'nin kaleme aldığı eserler arasında da ilim tasnif geleneğinin sürdürüldüğünü görmekteyiz. Bu tarz eserlerin ancak büyük bir ilmi genişliğe ve vukufiyete sahip bilginlerce kaleme alınmış olabileceği düşünüldüğünde Molla Lütfi ve İshak Tokadî'nin çalışmalarının öneminin bir kat daha artmış olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

İlimle yoğrulmuş topraklarda ilimle meşgul olan Tokatlı âlimlerin ilim tasnifi literatürüne sağladıkları katkı ağırlıklı olarak ilimlerin dini ilimler karşısındaki hükmi konumuyla değerlendirilmiştir. Âlimlerimiz bunu yaparken ilme teşvik etmeyi, ilmi sevdirmeyi gaye edinmiş ve daha fazla kesime ulaşmasını sağlamak maksadıyla nazım gibi edebi sanatlarla başvurmayı da ihmal etmemişlerdir. Bu edebi maharetle birleşen ve taçlanan ilmi derinlik ilme teveccühün yüzyıllarca bu topraklarda kök salmasını, yeşermesini ve meyve vermesini sağlamıştır.

Kaynakça

Arslan, S. (2012) Molla Lutffî'nin İlimlerin Tertibine Dâir Er-Risâle Fî'l-Ulûmi's-Şer'iyeye Ve'l-Arabiyye Adlı Eseri Ve Haşiyesi: (Metin-Tercüme-Değerlendirme), (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Çubukçu, İ.A. (1972) İslam Düşüncesi Hakkında Araştırmalar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

Demirkol, M. (2012) "Molla Lütfî'nin İلمي ve Felsefi Kişiliği," Tokat Sempozyumu C:3, ss.283-292

Korkmaz, S. (2002) Tokatlı Sâir Rızâi İshâk B. Hasan'ın Bir Mersiyesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, Sayı 12, ss. 185-202

Maraş, İ. (2003) "Tokatlı Mola Lütfi: Hayatı, Eserleri ve Felsefesi," *Divan: İlmî Araştırmalar*, Sy:14 (2003/1), ss.119-136

Öz fırat, B. (2013) *Tokat'ın 17. Yüzyıl Âlim Şairlerinden İshâk Bin Hasan Tokatî Ve Nazmu'l-Ulum Adlı Mesnevîsi*, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic* Volume 8/1, Winter 2013, P. 2065-2084, Ankara-Turkey

.....,(2015)Tokatlı İshâk Efendi Ve Nazmu'l-Le'âlî Adlı Mesnevisi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 15, İstanbul, ss. 315-376

.....,(2006) Tokatlı İshâk Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî Ve Mnzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri (İnceleme-Metin), (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya

Şen, A. (2008) Osmanlı Dönemi Tokatlı Âlimler, *Tokatta Kur'an Günleri X. Kur'an Sempozyumu: Kur'an Ve Eğitim*, 12-13 Mayıs 2007/Tokat, ss. 189-194

